

УДК 378.091.12.0113-051:53.316.454.52

СПІЛКУВАННЯ ВИКЛАДАЧА ТА СТУДЕНТА ЯК ОСНОВА ГУМАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ХІМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Войтович Оксана Петрівна

м.Рівне

У колі гуманістичної освітньої парадигми викладач створює сприятливе навчальне середовище для розвитку фізичних, психічних, інтелектуальних, моральних рис особистості, зосереджуючи всі зусилля на формування компетентної і творчої особистості. У статті розглянуто потенційні можливості гуманізації освіти через спілкування викладача та студента

Ключові слова: гуманізація освіти, педагогічне спілкування.

«Слово – це найважливіший педагогічний інструмент, його нічим не замінити».

В. Сухомлинський

В умовах розвитку сучасного суспільства навчально-виховний процес у вищій школі варто будувати на гуманістичному підході, що передбачає розуміння і сприйняття особистості студента таким, яким він є, без мети кардинально його змінити, а розвинути особистісне «Я». У колі гуманістичної освітньої парадигми викладач створює сприятливе навчальне середовище для розвитку фізичних, психічних, інтелектуальних, моральних рис особистості, зосереджуючи всі зусилля на формування вільної, комунікабельної, самостійної, компетентної і творчої особистості.

Гуманістична спрямованість навчально-виховного процесу у вищій школі розглядається в працях І.Д. Беха, А.М. Бойко, Г.Г. Ващенко, Л.С. Виготського, Я.А. Коменського, А.С. Макаренка, А. Маслоу, Н.Г. Ничкало, І.П. Підласого, К. Роджерса, В.О. Сухомлинського та багатьох інших дослідників упродовж всієї історії світової педагогіки. Видатні педагоги теоретично обґрунтовували і практично реалізовували гуманістичні ідеї в галузі освіти.

Проблема гуманізації освіти є актуальною і розглядається в працях багатьох сучасних науковців, які спрямовують свої дослідження на розвиток особистості, її талантів та здібностей, виховання високих моральних якостей. У зв'язку з цим

важливим є стимулювання викладачем гуманних стосунків між такими ланками взаємодії: викладач – викладач, викладач – студент, студент – студент. Взаємодія викладача зі студентами є визначальною у навчальному процесі, оскільки від неї залежить психологічна атмосфера, взаємозв'язок між суб'єктами навчальної діяльності та досягається мета освіти. Саме тому навчання процес у ВНЗ варто розглядати з позиції гуманістичної педагогіки, яка спирається на особистість студента, ґрунтується на тісній співпраці викладача і студента, в ході якої викладач має створювати всі умови для особистісного і творчого розвитку студента, що сприяє розвитку ініціативи, комунікабельності і компетентності майбутнього фахівця.

Отже, метою даної статті є аналіз педагогічних можливостей спілкування викладача та студента в умовах гуманізації освіти.

Розуміння сутності гуманізації освіти підвищує вимоги до особистості викладача, його майстерності і компетентності. Як зазначено в «Педагогічному словнику» С.У. Гончаренка, «гуманізація освіти – центральна складова нового педагогічного мислення, яка передбачає перегляд, переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворної функції» [1, с.107]. Таким чином, однією з характерних рис гуманізації освіти є формування відносин співробітництва між усіма учасниками педагогічного процесу, виховання в них морально-емоційної культури взаємовідносин, формування в студентів емоційно-ціннісного досвіду розуміння людини; створення умов для педагогічного процесу, що виховує гуманну щирість, людяність, доброзичливість, милосердну особистість, із розвинутим почуттям власної гідності й поваги гідності іншої людини.

Гуманізація освіти означає повагу викладача до особистості студента, визнання його права на свободу, творчий розвиток, врахування принципів рівності, справедливості, високої культури спілкування і людяності. Звичайно, що викладач вважається ос-

новним, компетентним носієм знань та є контролюючим суб'єктом пізнання. Крім того він має виступати в ролі організатора самостійної активної пізнавальної діяльності студентів, бути консультантом і помічником студентів. Педагогічне спілкування спрямовується не лише на контроль знань і вмінь, а на діагностику їх діяльності з метою надання своєчасної допомоги, кваліфікованими діями сприяти уникненню труднощів, які виникають у пізнанні і застосуванні знань [2]. «Педагогічне спілкування – форма навчальної взаємодії, співробітництва педагогів і студентів; складна взаємодія людей, в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками» [1, с.437]. Спілкування залишається основним способом взаємодії викладача та студентів.

У структурі спілкування Г.М. Мешко виокремлює такі аспекти [4]:

1) комунікативний (від лат. *communicativus* – зв'язок) – обмін інформацією;

2) інтерактивний (від лат. *inter* – поміж, між і *activus* – діяльний) – організація взаємодії між індивідами, які вступають у спілкування;

3) перцептивний (від лат. *perceptio* – сприймання) – сприймання людини людиною.

Аспекти спілкування тісно пов'язані між собою. Адже інформацію необхідно не тільки прийняти, а й осмислити. Особливо це стосується природничих дисциплін, зокрема, хімії, де не можливо будувати навчальний процес на заучуванні матеріалу. Викладачеві необхідно налагодити тісний зв'язок із аудиторією, щоб подати сутність таких понять, як, наприклад, будова атома, склад ядра, хвильова природа електрона, квантові числа, атомна орбіталь, енергетичні рівні та підрівні, валентність. Передавання, приймання, розуміння інформації про зв'язок цих понять та їх важливості для подальшого розуміння хімічних процесів можливе лише за рахунок встановлення взаємозв'язку викладача та студента, що зумовлюють послідовністю «діяльність – спілкування – пізнання». Обмінюючись інформацією, партнери впливають один на одного.

Педагогічне спілкування має бути спрямоване на розвиток мотивації студентів, надання рис творчості навчальній діяльності та формування особистості молодого фахівця. Тому важливим є вміння правильно його вибудувати.

У структурі процесу педагогічного спілкування Ф.С. Арват, І. Коваленко, С.В. Кириленко, П.М. Щербань [3] виокремлюють наступні етапи.

1. *Прогностичний етап* – моделювання викладачем майбутнього спілкування. На цьому етапі окреслюють план майбутньої взаємодії; планують і прогнозують зміст, структуру, засоби спілкування. Змістом спілкування є формування мети взаємодії (для чого?), аналіз стану співрозмовника (чому він такий?) та ситуації (що сталося?). Передбачають також можливі способи комунікації, прогнозують сприймання співрозмовником змісту взаємодії. Вирішальне значення в цьому процесі має цільова установка викладача. Передусім він повинен подбати про залучення студента до взаємодії, створення творчої атмосфери, а також відкрити простір для прояву його індивідуальності. Це потребує вміння сприймати людину і відповідно оцінювати її.

2. *«Комунікативна атака»* – завоювання ініціативи, налагодження емоційного і ділового контакту. Викладачеві важливо володіти технікою швидкого входження у взаємодію, прийомами найефективнішого динамічного впливу:

– переживання (підсвідомий емоційний відгук у взаємодії з іншими людьми на підставі співпереживання з ними; має невербальний характер);

– навіювання (цільова свідомо мотивація певних дій, змістом чи емоціями переважно за допомогою мовленнєвого впливу на основі некритичного сприйняття інформації);

– переконання (усвідомлений аргументований і вмотивований вплив на систему поглядів індивіда);

– наслідування (засвоєння форм поведінки іншої людини на основі підсвідомої і свідомої ідентифікації себе з нею).

3. *Керування спілкуванням* – свідомо і цілеспрямована організація взаємодії з коригуванням процесу спілкування відповідно його мети. На цьому етапі відбувається обмін інформацією, оцінками інформації; взаємооцінка співрозмовників. Важливою є атмосфера доброзичливості, в якій студент зміг би вільно виявляти своє «Я», отримувати позитивні емоції від спілкування. Поступаючись студенту ініціативою, викладач делегує йому право і необхідність самостійного аналізу подій та фактів. Він має виявляти зацікавлення студентом, сприймати інформацію від нього, висловлювати судження, передаючи студентові свій оптимізм і впевненість в успіху, ставити перед ним яскраві цілі, окреслювати шляхи їх досягнення.

4. *Етап самокоригування* – аналіз спілкування. На цьому етапі з'являються мету, засоби з результатами взаємодії, моделювання подальшого спілкування.

На кожному етапі взаємодії викладачеві варто дотримуватися певних правил, які оптимізують її. До них належать: формування почуття «ми», демонстрація єдності поглядів (усуває бар'єри, об'єднуючи для досягнення спільної мети); встановлення особистісного контакту, за якого кожен студент відчуватиме, що звертаються саме до нього (реалізується мовними засобами, називаючи ім'я, повторюючи вдало висловлене міркування студента); невербально візуальний контакт; демонстрація власного ставлення (виявляється в усмішці – відкритій, невимушеній чи скептичній; інтонації – дружній, сухій, безапеляційній; експресивності рухів – спокійних, стриманих чи зневажених, нервових), психологічній дистанції – довірі, конфронтації; демонстрація яскравих цілей спільної діяльності (викликає зацікавленість співрозмовника, почуття причетності до справи, єдності); вияв розуміння внутрішнього стану студентів (свідчить про зацікавленість у взаєморозумінні); постійний інтерес до студентів; створення ситуації успіху (потрібна для сприятливого психологічного настрою; створюють її постійним схваленням потенційних можливостей студентів).

Етапність процесу педагогічного спілкування в реальній педагогічній діяльності може бути дещо іншою, зокрема деякі етапи бувають згорнутими або, навпаки, надмірно розтягнутими. Описана

логіка спілкування характерна для найтипівіших ситуацій, що складаються у процесі педагогічного спілкування. Вона допомагає у налагодженні педагогічно доцільних-стосунків між викладачем і студентами [3].

Ураховуючи орієнтації викладачів на формальне або неформальне спілкування зі студентами, вибір жорстких чи м'яких способів педагогічного взаємодії, розглядають три типи індивідуальних стилів педагогічного спілкування: *особистісно-м'який тип* (викладачі налагоджують зі студентами емоційно-особистісні стосунки, що відзначається м'якістю та делікатністю); *формально-жорсткий тип* (викладачі надають перевагу спілкуванню зі студентами на формально-рольовому рівні, які характеризуються жорсткістю та авторитарністю); *системно-цілісний тип* (викладачі однаково успішно використовують м'які та жорсткі операції на рівні емоційно-особистого спілкування і на діловому рівні).

Щодо стилю спілкування, то він має відповідати сутності особистості. Тому не можна копіювати стилі спілкування найбільшого соціального оточення, записувати запропоновані стереотипи педагогічних дій. Кожній людині, як викладачу, так і студенту, слід мати достатньо знань про власне «Я» і зіставляти свої індивідуальні якості та можливості зі змістом і формами власної комунікативної поведінки. Як свідчить наш педагогічний досвід, найефективнішим є *системно-цілісний стиль*. Викладачі, яким він притаманний, здатні до гнучкого переходу від одних способів спілкування до інших відповідно до цілей і умов педагогічної взаємодії з максимальним використанням позитивних якостей своєї індивідуальності і компенсацією негативних.

Формуючи індивідуальний стиль педагогічного спілкування, викладач має з'ясувати для себе особливості власного психофізичного апарату як компонента творчої індивідуальності, через який здійснюється трансляція його особистості студентам. Варто звертати увагу на відповідність (невідповідність) своїх комунікативних можливостей індивідуально-типологічним особливостям студентів. Правильно віднайдений індивідуальний стиль педагогічного спілкування сприяє розв'язанню комплексу завдань, що стають перед викладачем:

- педагогічний вплив стає адекватним особистості педагога, а процес спілкування з аудиторією - приємним;
- суттєво полегшується процедура налагодження взаємин зі студентами;
- зростає ефективність передавання інформації.

Педагогічне спілкування допомагає викладачу організувати взаємодію на занятті і поза ним як цілісний процес. Не обмежуючись лише інформаційною функцією, спілкування створює умови для обміну ставленнями, переживаннями, допомагає самоствердженню студента в колективі, забезпечує співробітництво і співтворчість у академічній групі.

За статусом педагог і студенти діють з різних позицій. Викладач організовує взаємодію, а студент сприймає та залучається до неї. Для того, щоб студент став активним співучасником педагогічного процесу, необхідно забезпечити суб'єкт-суб'єктний

характер педагогічних стосунків, який полягає у рівності психологічних позицій, активності педагога та студента, взаємопроникненні їх у світ почуттів та переживань, готовності до прийняття аргументів співрозмовника, взаємодії з ним – взаємній гуманістичній спрямованості. Особливо це стає актуальним на старших (випускних) курсах, оскільки потрібно сприймати студента, як свого колегу із відповідною освітою, набором компетентностей, сформованими світоглядними і ціннісними переконаннями.

Зауважимо, спілкування – це діалог, в якому чергуються промова та слухання. Слухання є процесом, що вимагає уваги. Воно виконує функцію зворотного зв'язку, дає інформацію про сприйняття співрозмовника. З метою оволодіння мистецтвом слухання викладачеві важливо вміти підтримувати увагу (спрямованість і стійкість уваги, візуальний контакт), залучати елементи невербального спілкування (погляд, жести, пози, зміна висоти голосу, інтонації), репліки та заохочення; виявляти розуміння й симпатії, схвалювати студента.

Слухання відбувається в нерелексивній та рефлексивній формах. Нерелексивне (умовно-пасивне) слухання – невтручання в мову співрозмовника. Проте воно активне, потребує великого зосередження викладача, який виявляє підтримку, схвалення, розуміння з допомогою стислих відповідей, що дає змогу продовжити бесіду, зняти напруження (репліки на зразок «Так», «Розумію», «Це цікаво», «Продовжуйте», «Чи можна докладніше?»); невербальні прийоми: жести руки, зміна дистанції, схвальне кивання головою, тощо) [5].

Нерелексивне слухання застосовують, коли співрозмовник висловлює своє ставлення до певної події, прагне обговорити наболілі питання, відчуває себе скривдженим, має труднощі у висловлюванні думок, вирішує важливу проблему, або за потреби стримати емоції в розмові. Воно безперспективне і недоцільне, якщо співрозмовник не хоче розмовляти, або воно суперечить інтересам співрозмовника й заважає йому самовизначитися.

Рефлексивне слухання передбачає активне налагодження зворотного зв'язку для того, щоб проконтролювати точність сприймання інформації. Його ще називають «активним слуханням», оскільки допомагає з'ясувати розуміння почуття та його зміст. Іноді люди починають розмову зі вступу, не наважуючись почати з головного. Це означає, що людина не впевнена в собі. Тому необхідно вміти слухати рефлексивно, тобто з'ясовувати реальний зміст бесіди. Правильно обрана тактика слухання сприяє ефективності взаємодії викладач – студент.

З огляду на форми взаємодії викладачів і студентів у ході навчальної діяльності виокремлюють такі види спілкування:

- *соціально орієнтоване* – лекція, розповідь, виступ;
- *групове предметно орієнтоване* – колективна праця;
- *особистісно орієнтоване* – спілкування однієї особистості з іншою.

Реалізація цих видів спілкування можлива на різних видах аудиторних занять із хімічних дисциплін, тобто на лекціях, семінарах, лабораторних практи-

кумах, індивідуальних заняттях. Так, зокрема, на лекційних заняттях викладачу необхідно «налагодити контакт із аудиторією». Під цим терміном педагогі зазвичай розуміють інтерактивне спілкування, обговорення важливих питань та проблем з лекційних тем та тем, що винесені на самостійне вивчення. Однак, важливішим для викладача є те, чи розуміють студенти тему, чи правильно обраний рівень викладання, яка попередня підготовка студентів, чи вміють вони використовувати міждисциплінарні зв'язки. Саме на ці питання викладач повинен отримати відповіді, однак практично це вдається рідко, під час читання лекцій невеликим потокам (40-50 осіб). Адже на лекції не передбачене усне чи письмове фронтальне опитування, тестування, анкетування. Тому важливо, щоб лекції рівномірно чергувалися із семінарськими і лабораторними заняттями, в ході яких з'являються можливості виявлення рівня засвоєння лекційного матеріалу. За бажанням викладач може організувати індуктивне чи дедуктивне вивчення навчального матеріалу, використовуючи різні види спілкування.

На семінарах реалізується переважно групове спілкування, оскільки викладач реалізовує відповідні форми роботи.

Під час захисту лабораторних робіт переважає індивідуальний вид спілкування, зокрема конкретизуються уявлення студентів про кожен хімічний елемент, групи хімічних елементів, сполуки, що утворюють хімічні елементи.

Таким чином, у ході вивчення хімічних дисциплін, використовуючи різні види спілкування, викладач може реалізовувати індуктивне та дедуктивне (залежно від черговості лекційних, семінарських та лабораторних занять) вивчення навчального матеріалу.

Висновки. Навчально-виховний процес у вищій школі має бути спрямований на формування компетентного та всебічно розвинутого фахівця. Педагогічне спілкування буде продуктивним лише тоді, коли ґрунтуватиметься на повазі до особистості студентів, розумінні їх потреб та інтересів, в вмінні правильно оцінювати ситуації і обирати необхідний тип спілкування, чому і буде присвячено подальше дослідження.

Література та джерела

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. / С.У. Гончаренко. – [2-е вид, доп. і випр.]. – Р.: Вол. береги, 2011 – 552 с.
2. Добровольська І.Є. Педагогічні технології організації самостійної роботи майбутніх фахівців / І.Є. Добровольська // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету – 2011. – Випуск 90. – С. 54-57. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2011_90/. – Загол. 3 екр. – Мова укр.
3. Культура спілкування: Навч.-метод. посіб. / [Ф.С. Арват, Є.І. Коваленко, С.В. Кириленко, П.М. Щербань]. – К.: ІЗМН, 1997. – 328 с.
4. Мешко Г.М. Вступ до педагогічної професії: Навч. посіб. / Г.М. Мешко – К.: Академвидав, 2010. – 200 с.
5. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування : Навч. посіб. / І.М. Цимбалюк. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 304 с.

В кругу гуманистической образовательной парадигмы преподаватель создает благоприятную учебную среду для развития физических, психических, интеллектуальных, моральных качеств личности, сосредотачивая все усилия на формирование компетентной и творческой личности. В статье рассмотрены потенциальные возможности гуманизации образования через общение преподавателя и студента.

Ключевые слова: гуманизация образования, педагогическое общение.

In the circle of humanistic educational paradigm a teacher creates an environment positive learning for the development of physical, mental, intellectual and moral qualities of a personality, focusing all efforts on the establishing of a competent creative personality. The article considers potential possibilities of educational humanization through communication between teacher and student.

Key words: humanization of education, pedagogical communication.